บทนำ

คติชนวิทยา คือสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิถีชีวิต ความคิด คติความเชื่อ ความรู้หรือภูมิปัญญาของประชาชนในฐานะที่เป็นส่วนรวม คติชนคือเรื่องราวที่มีมาตั้งแต่ยุคเก่าแก่โบราณ เป็นเรื่องที่หลากหลาย ซับซ้อน ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นความซับซ้อนของวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดกันสืบต่อมา วัฒนธรรมนี้มีลักษณะเป็นประเพณีปรัมปรา คติชนคือผลรวมของการสร้างสรรค์ที่มีประเพณีปรัมปราเป็นพื้นฐานของชุมชนที่มีวัฒนธรรมแห่งใดแห่งหนึ่ง และแสดงออกโดยกลุ่มหรือปัจเจกบุคคลในชุมชนนั้น

คำว่าคติชน เป็นคำที่ใช้เรียกเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้ปัญญาและเหตุผล มีเนื้อหาสาระจำนวนมากมาย เกี่ยวข้องกับวิชาการสาขาอื่น ๆ หลายสาขา และแพร่หลายไปทั่วโลก มาตรฐานและคุณค่าของคติชนจะถ่ายทอดต่อมาแบบมุขปาฐะ ถ่ายทอดโดยการเลียนแบบ หรือโดยวิถีทางอย่างอื่น ตามแต่สถานการณ์ รูปแบบของคติชนจะรวมไว้ซึ่งข้อมูลหลายประการ เช่น ภาษา วรรณกรรม ดนตรี การร้องรำ การละเล่น การศึกษานิทาน พิธีกรรม ประเพณี หัตถกรรม สถาปัตยกรรม และศิลปะอื่น ๆ

การศึกษาคติชนในที่นี้ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 12 บท ด้วยกันคือ

บทที่ 1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับคติชนวิทยา สำหรับเรื่องนี้เป็นการวางพื้นฐานให้กับผู้ที่เริ่มสนใจศึกษา กล่าวถึงความเป็นมาของคติชนวิทยา ซึ่งจะเป็นการเน้นในเรื่องวัฒนธรรมมาก เนื่องจากนักวิชาการหลายคนมีความเห็นว่าคติชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังมีที่มาของคำว่า 'คติชน' และการอภิปรายถึงความแจ่มแจ้งชัดเจน สิ่งที่สำคัญก็คือความเคลื่อนไหวทางคติชนวิทยาในประเทศไทย และความเคลื่อนไหวของวงการคติชนวิทยาของโลกที่หันความสนใจมาศึกษาวิถีชีวิตพื้นบ้านด้วย

บทที่ 2 ความหมายของคติชน ผู้เขียนมีความเห็นว่าความหมายของคติชนนั้นหลากหลายมาก เนื่องจากนักวิชาการแต่ละสาขาที่เกี่ยวข้อง ต่างก็ให้ความหมายของคติชนไว้ตามความเข้าใจและตามศาสตร์ของเขาเอง ความหมายในพจนานุกรมศัพท์คติชน ที่ถึงแม้จะตีพิมพ์ตั้งแต่ ค.ศ. 1949 ก็ยังใช้ได้และได้รับการอ้างอิงอยู่ในปัจจุบัน ความหมายที่มีผู้สนใจอ้างถึงมากก็คือความหมายที่เป็นข้อมูลรายการ ใน The Study of Folklore ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ ค.ศ. 1965 เรื่องของความหมายนี้เป็นเรื่องที่นักวิชาการอภิปรายโต้แย้งกันมาก ทำให้มองเห็นแง่มุมต่าง ๆ หลายด้าน อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาคติชนวิทยาเป็นอย่างยิ่ง

บทที่ 3 พัฒนาการของความหมายของคติชน สำหรับเรื่องนี้ ผู้ที่เข้าใจว่าคติชนเป็นประเพณีเก่าแก่ดั้งเดิม เป็นสิ่งตกทอดมาจากอดีต ดังที่เคยเข้าใจกันมานั้น จะได้ทราบว่า นักวิชาการลงความเห็นว่าคติชนเป็นสิ่งที่ไม่อยู่นิ่ง และมีความหมายที่เกี่ยวกับความเคลื่อนไหว ความเคลื่อนไหวนี้คือกระบวนการปฏิบัติหรือการแสดงนั่นเอง ดังนั้นสิ่งที่เพิ่มเติมเข้ามาในความหมายก็คือ ระยะความใกล้ชิดการแสดง การเคลื่อนไหว ภาษาท่าทาง ภาวะแวดล้อม และการปฏิสัมพันธ์ด้วย

บทที่ 4 การจำแนกประเภทของข้อมูลคติชน ก่อนที่เราจะศึกษาข้อมูล ต้องจัดประเภทของข้อมูลก่อน เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า ในที่นี้แบ่งข้อมูลออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ รวม 4 กลุ่มด้วยกัน ตามแบบการจำแนกของนักวิชาการผู้มีชื่อเสียง คือ วรรณกรรมมุขปาฐะ วัฒนธรรมวัตถุ ประเพณีสังคมพื้นบ้าน และศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ข้อมูลบางประเภทอาจมีลักษณะที่คาบเกี่ยวกัน แต่การจำแนกข้อมูลจะเป็นเครื่องช่วยให้ไม่สับสนและวิเคราะห์ได้ง่ายขึ้น

บทที่ 5 วรรณกรรมมุขปาฐะ ตอนที่ 1 ด้วยเหตุที่วรรณกรรมมุขปาฐะมีจำนวนมากมายและแบ่งออกเป็นหลายประเภท จึงต้องแบ่งออกเป็นสองตอนเพื่อศึกษาได้สะดวก สำหรับตอนที่ 1 นี้กล่าวถึงเฉพาะเรื่องเล่าพื้นบ้าน ซึ่งแบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้สามกลุ่ม กล่าวถึงการศึกษาเรื่องเล่าของนักวิชาการ ซึ่งมักเป็นการศึกษาด้านเนื้อหา กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่นำมาใช้วิเคราะห์เป็นกฎเกณฑ์สากลที่สามารถใช้ได้กับเรื่องเล่าทั่วโลก

บทที่ 6 วรรณกรรมมุขปาฐะ ตอนที่ 2 เป็นการกล่าวถึงวรรณกรรมมุขปาฐะอื่น ๆ นอกเหนือไปจากเรื่องเล่าพื้นบ้าน คือ เพลง สุภาษิต ปริศนา และภาษา กฎเกณฑ์ที่นำมาใช้ถือเป็นสากลเช่นเดียวกัน

บทที่ 7 วัฒนธรรมวัตถุ สำหรับเรื่องวัฒนธรรมวัตถุนั้นเป็นเรื่องข้อมูลที่เป็นรูปธรรม เกี่ยวกับวิถีชีวิตพื้นบ้านของมนุษย์ในสังคมทั่วไป วัตถุต่าง ๆ ที่ศึกษาเป็นวัตถุที่จำเป็นแก่ชีวิต เป็นการตอบสนองความต้องการทางใจด้วย

บทที่ 8 ประเพณีสังคมพื้นบ้าน ข้อมูลคติชนประเภทนี้มีจำนวนมาก กว้างขวางและหลากหลาย เป็นเรื่องของกลุ่มสังคมหรือชุมชนมากกว่าปัจเจกบุคคล ส่วนที่เกี่ยวกับปัจเจกบุคคลโดยตรงคือพิธีกรรมแห่งชีวิต และการเชื่อมโยงกับชุมชนที่เขาอยู่ นอกจากนี้ยังมีเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อยาและการรักษาโรค การเล่น ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ตลอดจนเทศกาลเฉลิมฉลอง ทำให้มองเห็นการใช้ชีวิตในสังคมมนุษย์ได้อย่างชัดเจน

บทที่ 9 ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน สำหรับเรื่องนี้เป็นเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ที่แสดงออกมาในลักษณะต่าง ๆ จนกลายเป็นการร้อง การรำ และการเล่นเป็นเรื่องราว การร่ายรำ

นี้เป็นสากล แต่มีรูปแบบต่างกันไปตามเขตวัฒนธรรม ตามสภาพภูมิศาสตร์ และตามความรู้สึกนึกคิดของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่นั้น ๆ การดนตรีที่มีเครื่องดนตรีประกอบ ก็เป็นไปตามวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน นับว่าเป็นการสำเริงอารมณ์และเกี่ยวกับความเชื่อกับพิธีกรรมด้วย

บทที่ 10 การรวบรวมข้อมูลคติชน การที่จะมีข้อมูลคติชนมาให้ศึกษาได้ ก็ต้องออกไปแสวงหา ไปเก็บรวบรวม เพื่อนำข้อมูลนี้มาวิเคราะห์ วิธีการคือการออกปฏิบัติงานสนาม ซึ่งเป็นวิธีการแบบเดียวกับนักมานุษยวิทยาและนักชาติพันธุ์วิทยา ในบทนี้จะเป็นเรื่องการเข้าสู่งานสนามเพื่อรวบรวมข้อมูลคติชน วิธีการที่นักคติชนวิทยาควรจะปฏิบัติ การเลือกวิทยากร การเลือกเรื่องการบันทึกข้อมูล การสังเกตการแสดงของข้อมูล เป็นต้น

บทที่ 11 ทฤษฎีทางด้านคติชนวิทยา สำหรับบทนี้จำเป็นต้องใช้ทฤษฎีและวิธีการของสากลทั้งหมด เป็นการรวบรวมแนวทางการศึกษาที่นักคติชนวิทยาเสนอไว้ เพื่อนำมาใช้ศึกษาข้อมูลประเภทต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่สมัยจินตนิยม – ชาตินิยมมาจนถึงการวิเคราะห์การแสดงคติชนในภาวะแวดล้อม จากการเป็นข้อมูลที่อยู่นิ่งมาเป็นข้อมูลที่มีการเคลื่อนไหว มีแนวทางวิเคราะห์หลายแนวทางที่นำมาใช้ศึกษาข้อมูลคติชนของไทยได้

บทที่ 12 การศึกษาข้อมูลคติชน เป็นการยกตัวอย่างการศึกษาข้อมูลคติชนในด้านต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับวรรณกรรม มานุษยวิทยา จิตวิทยา การศึกษาบทบาทหน้าที่ของคติชน ตัวอย่างการศึกษาวรรณกรรมมุขปาฐะ วัฒนธรรมวัตถุ ประเพณีสังคมพื้นบ้าน ศิลปะการแสดง เพลงพื้นบ้าน

คติชนวิทยาเป็นศาสตร์ที่น่าศึกษา น่าสนใจ และข้อสำคัญคือทำให้ผู้ศึกษาใจกว้าง เพราะความคิดในเรื่องเกี่ยวกับคติชนวิทยานั้นแตกต่างกันได้ การนำเสนอทางวิชาการในที่นี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของเนื้อหาสาระจำนวนมาก ซึ่งนักคติชนวิทยาทั้งหลายได้สนใจศึกษาค้นคว้าไว้ การศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์ ยังคงดำเนินต่อไป ตราบเท่าที่ยังมีข้อมูลในวัฒนธรรมอยู่